

УДК 159.923.3

Олексій КАРАЧИНСЬКИЙ*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Військовий інститут, м. Київ***СЕНС ЯК ІНТЕГРАТИВНА ОСНОВА
ОСОБИСТОСТІ У ТЕОРІЯХ ОСОБИСТОСТІ
І ЛОГОТЕРАПІЇ В. ФРАНКЛА**

У статті проводиться теоретичний аналіз розуміння сенсу в теорії особистості і психотерапії В. Франкла. Розглядаються уявлення про цінності як смислові універсалії, що кристалізувалися в результаті узагальнення типових ситуацій, з якими суспільству або людству довелося стикатися. Виділяються три групи цінностей: цінності творчості, цінності переживання і цінності відносин. Розглядаються механізми знаходження та реалізації сенсу як імперативної необхідності людини.

Ключові слова: Франкл, сенс, цінність, творчість, переживання, відносини.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Пошук сенсу завжди був головною ціннісною орієнтацією. Поняття сенсу стало останніми десятиліттями популярним на Заході та перебуває в центрі уваги в логотерапії В. Франкла, психології особистісних конструктів Дж. Келлі, етогенічному підході Р. Харре, феноменологічній психотерапії Ю. Джендліна, теорії поведінкової динаміки Ж. Нюттена та інших підходах, незважаючи на труднощі адекватного перекладу цього поняття на англійську та інші мови.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки смисловий підхід є одним з найбільш цікавих та перспективних підходів до психології.
© Карачинський О.

гії особистості, у межах якого відбувається розробка загальнотеоретичних уявлень про смисловий вимір людського буття. Цей феномен вкрай неоднозначний, поліфункціональний та має значну кількість різних виразів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. У науковій літературі поняття “смысл” посідає особливе місце у структурі особистості кожного суб’єкта, воно є продуктом життєдіяльності суспільства та соціальних груп. Однак його теоретичне осмислення смислової феноменології відрізняються понятійною розмаїтістю, багатоаспектністю, від чого в психології не вдається прийти до несуперечливих і цілісних уявлень про структуру та функцій смислової сфери.

Поняття смыслу з’явилося в філософії, психології та науках про мову саме у німецькомовних (Г. Фреге, Е. Гуссерль, В. Дильтей, Е. Шпрангер, З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, М. Вебер, В. Франкл) і російськомовних (Г. Г. Шпет, М. М. Бахтин, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Д. О. Леонтьєв) авторів.

Етимологія поняття “смысл” має два значення: по-перше, це суть, головне, основне у певному предметі, явищі; по-друге – особистісна значущість для людини цієї суті, головного, основного [1]. Категорія смыслу життя містить у собі обидва аспекти цього поняття. Отже, вже сама сутність поняття вказує на наявність ієрархії: суть, головне домінує над неголовним, другорядним. Структурно смысл життя можна уявляти як ієрархію життєвих цілей (цінностей), в якій життєві смысли можуть визначати провідне місце, бути відносно рівнозначними з іншими або відігравати другорядну роль у загальній структурі смисложиттєвих орієнтацій, що мають її різні типи.

Метою статті є теоретичний аналіз та узагальнення розуміння сенсу в теорії особистості та психотерапії В. Франкла.

Викладення основного матеріалу дослідження. Значний інтерес до вивчення проблеми сенсу в західній психології особистості і психотерапії припадає на 1950–1960-ті роки. “Поки життя осмислене, люди схильні міркувати і говорити про його сенс відносно мало. Але як тільки виникає нестача або відсутність сенсу, проблема сенсу починає гра-

ти важливу роль в свідомості і самовираженні особистості” [2 с. 359]. Відчуття втрати смислу, за визнанням багатьох філософів, соціологів, психологів і літераторів, є відмінною рисою західного суспільства в післявоєнні десятиліття. Усвідомлення проблеми сенсу як суспільної проблеми не могло не вплинути і на розвиток психологічної теорії.

Уявлення про сенс як про життєве завдання докладно розроблено в теорії особистості і психотерапії Віктора Франкла. У своєму вченні Франкл висуває на перший план три основні частини: вчення про прагнення до сенсу, вчення про сенс життя і вчення про свободу волі.

Прагнення до пошуку і реалізації людиною сенсу свого життя Франкл розглядає як вроджену мотиваційну тенденцію, притаманну всім людям, та яка є основним двигуном поведінки і розвитку особистості. Це “найбільш людський феномен, оскільки тварина ніколи не буває стурбована сенсом свого існування” [3, с. 14]. З життєвого спостереження, клінічної практики і різноманітних емпіричних даних Франкл робить висновки, що для того, щоб жити і активно діяти, людина повинна вірити в сенс, яким володіють її вчинки. “Навіть самогубець вірить в сенс – якщо не життя, то смерті” [4, с. 236], в іншому випадку він не зміг би ворухнути й пальцем для того, аби реалізувати свій задум.

Відсутність сенсу породжує у людини стан, який Франкл називає екзистенціальним вакуумом. Саме екзистенційний вакуум, згідно зі спостереженнями Франкла, підкріплений численними клінічними дослідженнями, є причиною, що породжує в широких масштабах специфічні “ноогенні неврози”, що поширилися в післявоєнний період в країнах Західної та Східної Європи і в ще більших масштабах в США, хоча деякі різновиди таких неврозів (наприклад, “невроз безробіття”) були описані ще раніше. Необхідною умовою психічного здоров’я є певний рівень напруги, що виникає між людиною, з одного боку, і локалізованим у зовнішньому світі об’єктивним смислом, який йому належить здійснити, – з іншого [5, с. 63–65]. Сенс має завжди перебувати попереду буття [6, с. 12], і його основна функція, “сенс сенсу – задавати темп буття” [7, с. 51]. Отже, людина прагне знайти сенс і відчуває фрустрацію або вакуум, якщо це прагнення залишається нереалізованим.

Вчення про сенс життя вчить, що сенс “в принципі доступний будь-якій людині, незалежно від статі, віку, інтелекту, освіти, характеру, середовища, а також релігійності і віросповідання” [8, с. 274].

Однак знаходження сенсу – це питання не пізнання, а покликання. Не людина ставить питання про сенс життя, а життя ставить це питання перед нею, і людині доводиться щодня і щогодини відповідати на нього – не словами, а діями. Сенс не суб’єктивний, людина не винаходить його, а знаходить у світі, в об’єктивній дійсності, саме тому він є для людини як імперативом, що вимагає своєї реалізації. У психологічній же структурі особистості Франкл виокремлює особливий “поетичний вимір”, в якому локалізовані смисли. Сенс життя, по Франклу, може бути невимовний словесно або навіть взагалі невимовний [9, с. 27].

Франкл стверджує, що сенс життя кожної людини унікальний і неповторний. Так, пише Франкл, сенсом життя не може бути насолода, бо сенс є внутрішній стан суб’єкта [4, с. 223]. За тією ж логікою людина не може прагнути до щастя, вона може шукати лише причини для щастя. Боротьба за існування і прагнення до продовження роду також виправдані, тому що саме життя вже володіє якимось незалежним від цього сенсом.

Положення про унікальність сенсу не заважає Франклу визначити змістовну характеристику можливих позитивних смислів. Для цього він вводить уявлення про цінності як смислові універсали, що кристалізувалися в результаті узагальнення типових ситуацій, з якими суспільству або людству довелося стикатися. Це дозволяє узагальнити можливі шляхи, за допомогою яких людина може зробити своє життя осмисленим: “По-перше, за допомогою того, що ми даємо життя (в сенсі нашої творчої роботи); по-друге, за допомогою того, що ми беремо від світу (в сенсі переживання цінностей) і, по-третє, за допомогою позиції, яку ми займаємо по відношенню до долі, яку ми не в змозі змінити” [6, с. 15]. Відповідно до цього, виділяються три групи цінностей: цінності творчості, цінності переживання і цінності відносин.

Пріоритет належить цінностям творчості, основним шляхом реалізації яких є праця. При цьому “... сенс і цінність набуває праця людини як її внесок в життя суспільства, а не просто як її заняття” [5, с. 233].

Сенс праці людини полягає насамперед у тому, що людина робить більше своїх запропонованих службових обов'язків, саме те, що вона привносить як особистість в свою роботу. Цінності творчості є найбільш природними і важливими, але не необхідними. З числа цінностей переживання Франкл детально зупиняється на любові, яка має багатий ціннісний потенціал. Любов – це взаємини на рівні духовного, смислового виміру, переживання іншої людини в її неповторності і унікальності, пізнання її глибинної сутності. Разом з тим і любов не є необхідною умовою або найкращим варіантом осмислення життя. “Індивід, який ніколи не любив і не відчував, що люблять його, тим не менше може сформувати своє життя осмислено” [5, с. 253].

Найбільшу увагу Франкл приділяє цінностям відносин. До цих цінностей людині доводиться вдаватися, коли вона потрапляє в обставини, в яких нічого не в змозі змінити. Але за будь-яких обставин людина вільна зайняти осмислену позицію по відношенню до них і надати своєму стражданню глибокий життєвий сенс. “Як тільки ми додаємо цінності свого становлення до можливих категорій цінностей, стає очевидним, що людське існування ніколи не може виявитися безглуздим за своєю внутрішньою суттю. Життя людини зберігає свій сенс до кінця – до останнього подиху” [5, с. 175]. Мабуть, найбільші практичні досягнення логотерапії пов'язані саме з цінностями відносин, із знаходженням людьми сенсу свого існування в ситуаціях, які здавалися безвихідними і безглуздими [7; 9].

Згідно з Франклом, правильною постановкою питання є не питання про сенс життя взагалі, а питання про конкретний сенс життя даної особистості в даний момент. “Ставити питання в загальному вигляді – все одно, що питати у чемпіона світу з шахів: “Скажіть, маестро, який хід найкращий?” [10, с. 113]. Кожна ситуація несе в собі свій сенс, різний для різних людей, але для кожного він є єдиним і єдино істинним. Не тільки від особистості до особистості, а й від ситуації до ситуації цей сенс змінюється [4].

Питання про те, як людина знаходить свій сенс, є ключовим для практики логотерапії. Франкл не втомлюється підкреслювати, що смисли не винаходяться, не створюються самим індивідом; їх потріб-

но шукати і знаходити. Сенси не дані нам, ми не можемо обрати собі сенси, ми можемо лише обрати собі покликання, в якому ми знайдемо сенси. У відшукуванні і знаходженні смислів людині допомагає совість, аналізу якій Франкл присвятив книгу “Підсвідомий Бог”. Франкл визначає совість як смисловий орган, як інтуїтивну здатність відшукувати єдиний сенси, що криється в кожній ситуації [7, с. 63, с. 156]. Совість допомагає людині знайти навіть такий сенси, який може суперечити сформованим цінностям, коли ці цінності вже не відповідають життєвими ситуаціям, які швидко рухаються. Саме так, за Франклом, зароджуються нові цінності. “Унікальний сенси сьогодні – це універсальна цінність завтра” [5, с. 296].

У самому процесі судження щодо сенсу Франкл не бачить нічого, що не зводилося б до загальнопсихологічних закономірностей людського пізнання [10, с. 145]. Проводячи паралель із закономірностями виділення фігури з фону, Франкл пише, що сприйняття сенсу є “усвідомлення можливості на тлі дійсності або, простіше кажучи, усвідомлення того, що можна зробити по відношенню до даної ситуації” [8, с. 260].

Однак знайти сенси – це півсправи; необхідно ще здійснити його. Людина несе відповідальність за здійснення унікального сенсу свого життя. Здійснення сенсу – процес не простий і далекий від того, щоб відбуватися автоматично, як тільки сенси знайдений. Франкл характеризує прагнення, яке породжене сенсом (на відміну від потягів, породжуваних потребами), “як те, що вимагає постійного прийняття індивідом рішення, чи бажає він здійснити його в даній ситуації, чи ні” [5, с. 63].

Реалізація сенсу є для людини імперативною необхідністю, тому через обмеженість і незворотність буття людини у світі, неможливість відкласти щось на потім, неповторність тих можливостей, які надає людині кожна конкретна ситуація. Здійснюючи сенси свого життя, людина тим самим здійснює себе; так звана самоактуалізація є лише побічним продуктом реалізації сенсу. Проте людина ніколи так і не знає до самої останньої миті, чи вдалося їй дійсно реалізувати сенси свого життя.

Оскільки прагнення до реалізації унікального сенсу свого життя робить кожну людину унікальною особистістю, Франкл говорить також про сенси самої особистості людини, її індивідуальності. Сенси людської

особистості завжди пов'язаний із суспільством; у своїй орієнтації на суспільство сенс індивіда трансцендентує себе [5, с. 198–200]. І навпаки, сенс суспільства у свою чергу конститується існуванням індивідів.

Так само Франкл вводить поняття метасенс, мова іде про сенс, у світлі якого набуває сенсу людське життя, тобто про сенс Всесвіту, про сенс буття, про сенс історії. Цей сенс трансцендентний людському існуванню, тому ніякої відповідь на питання про метасенс дати неможливо. Франкл підкреслює, що з цього не потрібно робити висновок про безглуздість або абсурдність буття, з чим, нібито, доводиться миритися людині. Людині доводиться миритися з іншим – з неможливістю охопити буття в цілому, з неможливістю пізнати його метасенс. Метасенс реалізується незалежно від життя окремих індивідів. Так, "... історія, в якій реалізується метасенс, відбувається або через мої дії, або наперекір моїй бездіяльності" [6, с. 275].

Отже, основна теза вчення Франкла про сенс життя: життя людини не може позбутися сенсу за жодних обставин; сенс життя завжди може бути знайдений.

Вчення Франкла про свободу волі говорить, що людина вільна знайти і реалізувати сенс життя, навіть якщо її свобода помітно обмежена об'єктивними обставинами. Визнаючи очевидну детермінованість людської поведінки, Франкл заперечує її пандетермінованість. "Необхідність і свобода локалізовані не на одному рівні; свобода підноситься, надбудована над будь-якою необхідністю" [5, с. 106]. Франкл говорить про свободу людини по відношенню до своїх потягів, до спадковості та до чинників і обставин зовнішнього середовища.

Свобода людини по відношенню до зовнішніх обставин, хоча і не безмежна, але існує, виражає себе в можливості зайняти по відношенню до них ту чи іншу позицію. Тим самим сам вплив обставин на людину опосередковується позицією людини по відношенню до них. "Людина – це більше, ніж психіка: людина – це дух" [6, с. 63]. У цій своїй якості людина характеризується двома фундаментальними онтологічними характеристиками: здатністю до самотрансценденції і здатністю до самоусунення. Перша виражається в постійному виході людини за межі самої себе, у спрямованості її на щось, що існує поза

нею. Друга виражається в можливості людини піднятися над собою і над ситуацією, подивитися на себе з боку. Ці дві можливості дозволяють людині бути (не абсолютно, а в певних межах) самодетермініруючою істотою.

Також важливим питанням вчення про свободу волі є питання, для чого людина володіє свободою. У різних роботах Франкл пропонує неспівпадаючі формулювання, проте загальний їх зміст – це свобода взяти на себе відповідальність за свою долю, свобода слухати свою совість і приймати рішення про свою долю. Це свобода змінюватися, свобода від того, щоб бути саме таким, і свобода стати іншим. Франкл визначає людину як істоту, яка постійно вирішує, ким вона буде в наступний момент. Свобода – це не те, що людина має, а те, що вона є. «Людина вирішує за себе; будь-яке рішення є рішення за себе, а рішення за себе – завжди формування себе» [5, с. 114].

Ухвалення такого рішення – акт не тільки свободи, але і відповідальності. Свобода, яка позбавлена відповідальності, вироджується у свавілля. Ця відповідальність пов'язана з тягарем вибору людини. Це відповідальність людини за автентичність її буття, за правильне знаходження та реалізацію сенсу свого життя. По суті, це відповідальність людини за своє життя.

Висновки. Ідея сенсу як інтегративної основи людського життя, лягла у В. Франкла в основу теорії особистості і була розроблена їм дуже детально. Для Франкла набуття і реалізація сенсу постає перед людиною, як завдання, на вирішення якої вона спрямовує всі свої зусилля, причому успіх у вирішенні не гарантований, а невдача призводить до серйозних порушень особистісного розвитку. Ми вважаємо важливим положення Франкла про особливу смислову реальність, смисловий вимір, що не зводиться до психічної реальності.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі може стати вивчення взаємозв'язок смислової сфери особистості в процесі подолання життєвих криз. Вивчення ролі особистісного сенсу особистості при бойовому стресі та пошук смислових механізмів і шляхів корекції смислових криз в наслідок післятравматичного досвіду.

Список використаної літератури

1. Фонарев А. Р. Смысл жизни как детерминанта развития личности профессионала / А. Р. Фонарев // Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни : материалы III–V симпозиумов / Психологический ин-т РАО. – М., 2001. – 336 с.
2. Weisskopf–Joelson E. Meaning as integrating factor // The course of human life: a study of goals in the humanistic perspective / С. Buhler, F. Massarik (Eds.). New York : Springer, 1968. P. 359–363.
3. Франкл В. Доктор и душа / В. Франкл. – СПб. : Ювента, 1997. – 287 с.
4. Frankl V. Der Mensch von der Frage nach dem Sinn: eine Auswahl aus dem Gesamtwerk. Miinchen; Zurich: Piper, 1979. – IX, 308 p.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла. М. : Прогресс, 1990. – 367 с.
6. Frankl V. Psychotherapy and existentialism. New York : Simon and Schuster, 1967. – X, 246 p.
7. Frankl V. The will to meaning: foundations and applications of logotherapy. New York: Plume press, 1969. – X, 181 p.
8. Frankl V. Logos, paradox and the search for meaning // Cognition and psychotherapy / М. J. Mahoney, A. Freeman (Eds.). New York : Plenum, 1985. – P. 259–275.
9. Frankl V. The doctor and the soul: from psychotherapy to logotherapy. New York : Vintage books, 1973. – XXII, 295 p.
10. Frankl V. Man's search for meaning: an introduction to logotherapy. 3rd ed., rev. and enl. New York : Simon and Schuster, 1984. – 189 p.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2016

Карачинский А. Смысл как интегративная основа личности в теории личности и логотерапии В. Франкла

В данной статье проводится теоретический анализ понимания смысла в теории личности и психотерапии В. Франкла. Рассматриваются представления о ценностях как смысловых универсалах, которые кристаллизовались в результате обобщения типичных ситуаций и с которыми обществу или человечеству пришлось сталкиваться. Выделяются три группы ценностей: ценности творчества, ценности

переживания и ценности отношений. Рассматриваются механизмы обнаружения и реализации смысла как императивной необходимости человека.

Ключевые слова: Франкл, смысл, ценность, творчество, переживания, отношения.

Karachynskiy O. **Sense, as the integration base of individual in the theories of personality and psychotherapy researched by Viktor Frankl**

This article contains theoretical analysis of understanding the meaning as a lifetime task, which developed in detail in theory of personality and psychotherapy by Viktor Frankl. There are three main parts: the doctrine of Search for Meaning, the doctrine of Will to Meaning and the doctrine of free will. The author searches for answers to questions about the lack of meaning, so it creates a condition inside human being that Frankl called existential vacuum. This existential vacuum, according to Frankl, is the reason of specific “Noogenic neurosis” that spread in Western Europe and USA after the World War II. This statement based on numerous clinical researches.

The article notes that a necessary condition for Mental Health is a certain level of tension that arises between people on the one hand, and objective sense, localized in external world, which the human being should implement – on the other. The meaning must always be ahead of existence, and its main function, “the meaning of meaning – is to set the pace to the life”. Thus, a person seeks to find the meaning and feels frustrated or vacuum, if the desire remains unrealized.

One of the main ideas of the article – an idea of values as universal meaning. It comes from typical situations people had to face. There are three groups of values: creativity values, emotional values and relationship values. We consider the search and realization of Meaning, as the key need for man.

The search and realization of Meaning is the common sense for all people. This article shows that this is the main engine of a humanity. This is “the most human phenomenon, because any animal is never concerned about the meaning of existence”. Basing on life observations, clinical researches and practice, various empirical data, Frankl has made a conclusion – the

person should believe in Meaning of his actions, to have a normal life. “Even suicide believes in meaning – if not of life, than of death”, otherwise, he could not do anything to realize his plan.

Keywords: *Frankl, sense, value, arts, experiences, relations.*